

WHAT'S IN A NAME

Frederic Spotts analyseert Gottfried Wagners autobiografie

"Het zou een grote mesthoop vergen om alle leugens en verdraaiingen, verbaal misbruik en verachtelijk vuilnis in kwijt te geraken die wij sinds ons huwelijk over ons heen hebben gekregen, zowel in het openbaar als daarbuiten. En dan nog zou er een hoop leugenachtig slijk overblijven." Deze fijngevoelige passage komt uit "Lebensakte", de memoires van Wolfgang Wagner - een boek dat zeker de prijs zou hebben gewonnen, indien hij zou bestaan, van het meest kwaadwillige boek van 1994. Zijn zoon Gottfried dient hem nu van repliek in "Wer nicht mit dem Wolf heult", een langgerekte vervloeking vermomd als autobiografie. Deze geschillen zouden van geen belang zijn moest de familie niet eigenares zijn van het meest eminente culturele instituut van Duitsland. En het geruzie zou de familie niet uit mekaar rukken indien de controle over het instituut niet een voortdurende bron van geschillen zou zijn. Wat er ook toe moge bijdragen enige klaarheid te brengen in dit vreemde rampzalige instituut is meegenomen, vooral als het van binnenuit komt.

Wolfgangs boek had, niettegenstaande al het geschimp, toch enige interessante dingen te vertellen over de werking van het festival in de afgelopen 50 jaar. En Gottfried's boek? Als autobiografie is Gottfried's verhaal nauwelijks meer als een klaagzang over hoe hij ongewenst en onbemind was, verworpen en onbegrepen door zijn vader, grootmoeder, zuster, schoolvriendjes, schoolmeesters, operacritici, Vrienden van Bayreuth, New Yorkse literaire agenten, Duitse operamanagers en producers, werkcollega's, Wagnergenootschappen enz. Het zal zeker niet gemakkelijk geweest zijn om een neurotische vader als Wolfgang te hebben gehad en om op te groeien in de totalitaire atmosfeer van Bayreuth. Maar dit relaas getuigt van zulk een onverdroten afwijzing en mislukking dat, om het met Oscar Wilde te zeggen, je een hart van steen moet hebben om niet te lachen. Om kort te gaan, hier vinden we een klassiek voorbeeld van een dysfunctionele afstameling van een dysfunctionele familie. De vader die met zijn vernederende kinderjaren achter de rug - want behandeld als een nietsnut vergeleken met zijn geïdolisierde broer Wieland - is zo bezorgd om zichzelf te bewijzen in zijn werk, dat hij zijn zoon zodanig verwaarloost dat de jongen alle zelfrespect gaat missen en zijn gehele kindertijd spendeert aan pogingen om enige zin aan zijn leven te geven. De jongen en de vader vinden mekaar emotioneel nooit en de jongen, niet gezegend met enig merkbaar talent, slaagt er niet in zichzelf professioneel te vinden. Alle vrouwen stellend in zijn achternaam reist hij de wereld af op zoek naar zijn grote kans. Op deze weg ontmoet hij godzijdank enkele mensen, gewoonlijk oudere moederlijke vrouwen, die hem de vriendschap tonen die hij thuis heeft gemist. Maar helaas, alles wat hij aanraakt stort in mekaar. Maar omdat hij zijn gelijk voortdurend vanzelfsprekend vindt en de anderen altijd ongelijk hebben, voelt hij zich nooit verslagen maar eerder als een eenzame held. Het is betwistbaar of zulk een verhaal op zijn plaats is in een culturele publicatie of eerder in een tijdschrift van klinische psychologie. Aangezien de naam Wagner de auteur onvermijdelijk verbindt met de komponist en met

diens instituut in Bayreuth, zou men kunnen veronderstellen dat het boek enige relevantie heeft voor de wagneriaanse wereld. In feite heeft het op dit punt of over de Duitse operawereld in het algemeen, niets substantieels te vertellen. Gottfried toont niet de minste interesse in Richard Wagner, behalve als antisemiet, en laat nauwelijks vermoeden dat hij enige kennis heeft van diens werken of dat hij door de muziek ooit ontroerd is geweest. Het boek heeft in Duitsland enige weerklink gevonden - een Wagner die een andere Wagner aanvalt levert altijd wel goede kopij - en in die zin vormt het één geheel met de nooit aflatende kroniek van Bayreuth.

De wandelende jood

Het verhaal begint in de late jaren 40. Het Festival terug op poten krijgen was zulk een opslopende passie voor Wolfgang dat hij zo goed als geen tijd had voor zijn dochter Eva, geboren in 45, of voor Gottfried, die twee jaar later volgde. De jongen was een mislukking op school en had het moeilijk om zich te vestigen als hij uiteindelijk toegang kreeg tot de universiteit. Na een korte studie in rechten in München, verhuisde hij naar Mainz en later naar Erlangen, waar hij flirtte met musicologie en uiteindelijk zijn weg vond naar Wenen om daar een dissertatie te schrijven over Weill en Brecht. Een occasionele opportuniteit om als assistent aan een operaproductie mee te werken vond hij op zijn weg - met Peter Lehmann in Wuppertal, Götz Friedrich in Amsterdam, Joachim Herz in Wenen en Dieter Rexroth in Bonn. Bij geen enkele bleef hij. In 1974 geraakte hij betrokken in drie projecten - assistentie bij een BBC-film over de eeuweftviering van Bayreuth en als assistent van Hans Jürgen Syberbergs televisieinterview van Winifred Wagner en bij het verzamelen van materiaal voor een boek over Bayreuth door Hans Mayer. Alle drie haakten af. De BBC liet hem vallen; het TV interview werd een grote teleurstelling; het boek van Mayer was zulk een fiasco dat het Gottfried de reputatie bezorgde in de Duitse academische wereld van "onernstig", met als resultaat dat alle volgende subsidieaanvragen geweigerd werden. Ondertussen had Eva, zoals hij meende, haar weg gevonden in het Bayreuth-systeem en hem duidelijk gemaakt dat er daar voor hem geen plaats was. In 1977 besloot Gottfried om zijn geluk te wagen in Amerika, maar zijn verblijf aldaar werd niets meer dan een lijdensweg. Sollicitatiegesprekken met theaters en literaire agenten brachten niets op, gesaboteerd als hij werd door zijn vader, daarvan was hij overtuigd - "de arm van de Groene Heuvel reikte tot in New York". Hij ontving een aantal sociale invitaties, hoewel de meeste mensen die hij aldus ontmoette eerder geïnteresseerd waren in roddel over de Wagner-familie. Na een tijdje slaagde hij erin een schets van een biografie van Weill te produceren om dan vast te stellen dat Lotte Lenya de papieren van de komponist aan iemand anders had overgemaakt. En dus keerde hij terug naar Duitsland op zoek naar een positie in de media of in een operahuis. Er waren geen aanbiedingen en het "opgeblazen intellectueel gedrag" van de Duitse theaterwereld was voor hem hoedanook ondraaglijk.

Terug naar New York dus, op zoek naar een job, dit-

maal gewapend met de waarschuwing van een niet geïdentificeerde Amerikaanse zanger: "Verwacht niets. Je bent geen homo noch joods en iedereen weet dat je je vader tegen hebt". Niettegenstaande hij toegang had tot een aantal belangrijke figuren in de muziekwereld brachten deze contacten niets op. Na een tijdje was er sprake van een regisseurspositie in Marseille en later in Buenos Aires, maar van beide kwam niets. Op een bepaald moment ontmoette hij Karl Böhm die hem adviseerde om vrede te sluiten met zijn vader. Dat was meer dan Gottfried kon verdragen, toch ging hij terug naar Duitsland en schreef elke operahuis aan op zoek naar een job, opnieuw zonder resultaat. Uiteindelijk in de zomer van 1979 werd hij regie-assistent van Dieter Dorn in Salzburg. Maar helaas, Dorn bleek ook al, zoals Götz en alle andere regisseurs, een dominante "theatrocraat" te zijn - autoriteiten stellen Gottfried altijd voor zware psychologische problemen - en dus vluchtte hij uit Salzburg naar Ankara om Carmina Burana te regisseren. Personen in de nabijheid van de militaire junta waren weinig opgezet met zijn ideologische interpretatie van het werk en saboteerden zijn werk. Uiteindelijk werd hij geëngageerd als een avondregisseur in de opera van Frankfurt maar daar vond hij de atmosfeer autoritair en ontdekte daar dat niemand een Wagner wist te schatten die met Bayreuth overhoop lag. Na drie maanden beëindigde hij "de nachtmerrie van Frankfurt". Verder ging het naar Trier, maar dat mislukte en dus aanvaardde hij een regisseursjob in de opera van Wuppertal. Binnen de kortste keren werd hem duidelijk gemaakt dat hij niet welkom was en na een tijdje gaf hij ook hier op en schreef hij in voor een cursus bij de Deutsche Bank. Alhoewel hij het er in de bank redelijk goed vanaf bracht, nam hij snel ontslag en begon hij verzekeringen te verkopen. De operawereld bleef hem echter lokken en in 1985 accepteerde hij om hier en daar in programmaboekjes te schrijven. In 1988 werd hem de baan van operamanager aangeboden bij de opera van Umea (Zweden); uiteindelijk sloeg hij het voorstel af omdat hij niet hield van de politieke sfeer en omdat het leven aldaar teveel met zijn privé-leven zou interfereren.

De ware roeping

Uiteindelijk in 1990 vond hij zijn ware roeping - het propageren van zijn inzichten over Wagner de antisemiet. Zijn missie begon dat jaar met een lezing in Israel over Wagners antisemitisme, waarvan hij de bedoeling op een bepaald moment omschreef als een werk van "verzoening" en op een ander als "Wagner van zijn sokkel naar beneden halen", beide objectieven mekaar vermoedelijk versterkend. In de grond was zijn boodschap dat Wagner de komponist niet gescheiden kon worden van Wagner de antisemiet, dat Wagners ideologie een essentieel deel van zijn opera's uitmaakte en dat Wagner medeverantwoordelijk was voor Auschwitz. Zijn volgende pogingen om dit over te doen bij Wagnergenootschappen in Duitsland werden in de meeste gevallen verhinderd door Wolfgang Wagner maar hij is sindsdien naar alle uithoeken van de wereld als spreker opgetreden als "anti-Wagneriaan, achterkleinkind van Wagner". Alles eindigde steeds hopeloos omdat het duidelijk is, zelfs vanuit zijn eigen versie van de feiten, dat hij twistziek was, beledigend en in het algemeen steeds ontevreden. Nooit aarzelend om een juridische procedure in gang te zetten als dat hem uitkwam, bezorgde hij zichzelf een reputatie als

eersterangs herrieschopper. Doorheen zijn hele relaas klaagt hij dat de mensen alleen maar geïnteresseerd in hem waren wegens zijn naam, en dat terwijl het duidelijk is dat hij zijn naam heeft geëxploiteerd waar hij maar kon en dat dit uiteindelijk het enige was dat voor hem sprak. Hij wilde het enfant terrible van de Wagneriaanse wereld worden maar geraakte nooit verder dan het enfant.

Zo ver gaat het autobiografische aspect van Gottfrieds boek. Maar dit persoonlijk verhaal is niets meer dan een vehikel voor een aanval op het festival en op zijn familie. Over het festival kan hij nauwelijks een goed woord kwijt. Het personeel bestaat uit niets als lakeien van Wolfgang, het publiek is verachtelijk, de goede producties kan je tellen op de vingers van één hand. Zelfs Wieland wordt voorgesteld als een parvenu. Hij produceerde enkele goede produkties maar de manier waarop hij zijn personeel behandelde was verschrikkelijk, hij gaf zijn werk een linkse draai uit opportunisme om aan de trend van de tijd te voldoen en hij verkocht zichzelf aan de Duitse big business. En noch Wieland noch Wolfgang denazificeerden het festival behoorlijk.

Historie en hysterie

Gottfried is niet de enige die zich laat meeslepen wanneer het gaat over de plaats van Bayreuth in het Derde Rijk. Dat Wagners antisemitisme een voedingsbodem was voor de antisemitische stemming in Duitsland na de unificatie en dat sommige leden van de Wagnerfamilie Hitler steunden in het decennium tot 1933, is waar genoeg. De steun van de familie was een persoonlijke emotionele aanmoediging voor Hitler en gaf hem tot op zekere hoogte sociaal fatsoen. Maar de Wagners waren de minst belangrijke van het clubje wiens steun vitaal was voor Hitlers politieke succes. Winifred deed haar ding, maar dat was onbelangrijk; zelfs in Bayreuth haalden de nationaalsocialisten nooit de meerderheid voor 1933. Geloven dat de Wagners en het festival van enig belang waren voor Hitlers machts-overname staat gelijk met het toekennen van een rol die historici van de periode of biografen van Hitler lachwekkend zouden vinden. Het is ook van belang te denken dat in 1933 niet alleen het Bayreuth Festival maar ook de Berliner Philharmoniker tot "nationaal cultureel instituut" werd verklaard, en als agent van de culturele propaganda van de nazi's was het orkest van veel grotere betekenis, overigens doorheen heel de oorlogsjaren gebruikt in bezette en neutrale landen om de notie van het Derde Rijk als cultuurstaat kracht bij te zetten. In elk geval, beweren zoals Gottfried in zijn publicatie, dat de weg van Bayreuth recht naar Theresienstadt en Auschwitz leidde heeft niets met historie te maken maar alles met hysterie. Bayreuth heeft even weinig tot de concentratiekampen geleid als tot de invasie van Polen of de Blitz op Londen. Bayreuths schuld was moreel en niet politiek. Het is deze morele schuld die het festival als instituut nooit volledig heeft toegegeven. Maar Gottfried stelt het probleem verkeerd. Hij heeft geen benul van de ideologische revolutie die door Wieland Wagner is bereikt in zijn producties; hij vermeldt niet eens het gedenkwaardige ogenblik in 1976 toen de Duitse president zelf op het toneel van het Festspielhaus stond en de voor alle aanwezige Wagnerianen de beruchte reputatie van Bayreuth in herinnering bracht; hij schijnt niet te begrijpen dat mettertijd de oude nazi's die daar samenkwamen ondertussen uitgestorven zijn. Het enige punt waar hij gelijk heeft en dat al decennia

lang gekend is, is dat dit hele onderwerp voor Wolfgang taboe is. Het archief van het festival met zijn briefwisseling met Hitler en andere documentatie van de periode, blijft nog steeds gesloten voor onderzoekers. Hij is zelfs niet bereid gevonden om een kleine gedenkplaat te plaatsen voor de drie Bayreuthse zangers die stierven in de kampen. De brutale onverschilligheid ten aanzien van de moord van drie oude zangers spreekt boekdelen in verband met Bayreuths houding ten aanzien van zijn verleden. En zo is het monument dat de festivalbezoeker vandaag passeert op de Groene Heuvel - de massieve buste van een stuurs kijkende Wagner, door nazi beeldhouwer Arno Breker gemaakt in opdracht van Hitler - in feite een onbeschaamd symbool van Bayreuths niet aflatende gebrek aan berouw.

Wat zou Richard Wagner vinden van zijn kibbelende afstammelingen? Het doet denken aan Isolde's vervloeking "Entartet Geschlecht! Unwert der Ahnen!" Wat zou hij vinden van een achterkleinzoon die zich tot opdracht stelde zijn familie aan de schandpaal te stellen, van de stichter tot aan de huidige generatie en toch bij het overlijden van Winifred een erfenis accepteerde ter waarde van bijna 100.000 DM. Wat zou hij denken van een achterkleinzoon die geld aanvaardt van iemand die hij medeverantwoordelijk acht voor Auschwitz? En wat zou Wagner vinden van iemand die hem niet alleen als persoon afschildert als een monster maar ook als een komponist die in zijn werken zijn kwaadaardige ideologie laat doorschemeren - nog zo'n idee dat Gottfried van anderen heeft opgepikt - maar toch assisteerde in de producties van drie opera's en er programmaboekjes voor schreef.

Betwistbare feiten, onbevestigde aantijgingen - van die dingen staat het boek vol. Een ander veel besproken probleem in de Duitse pers, is de onzinnige bewering van de auteur ten aanzien van originaliteit - dat hij de eerste zou zijn die Bayreuths zondeval aan het licht zou hebben gebracht? Het is alsof er over dit onderwerp niets is geschreven, commentarieerde de Frank-

furter Allgemeine, terwijl er in feite een hele literatuur over bestaat. En nog kwaadaardiger is Gottfrieds manier om de valse tegenstelling te creëren dat van mening verschillen met hem hetzelfde is als het eens zijn met Wolfgang. Of zoals hij aan zijn publiek in San Francisco vertelde, terwijl hij Parsifal afdeed als een antisemitisch en antifeministisch werk, "diegenen die het hier niet mee eens zijn, zijn in feite zeer oneerlijk omdat zij deel uitmaken van de Wagneriaanse verlossingsmachinerie van Bayreuth".

Het is natuurlijk het opvolgingsvraagstuk dat waarneemers in Bayreuth al jaren bezighoudt en a fortiori, de leden van de Wagnerclan, waarvan er verscheidene het festival willen overnemen. Sinds de "herstichting" van het festival in 1973, met zijn nieuwe opvolgingsregels, kan voor het eerst een professional buiten de familie gekozen worden indien geen lid van de familie geschikt wordt bevonden voor het directeursschap. De kwestie die het bestuur van het festival zich gesteld weet is, of Bayreuth zou moeten werken als een artistiek instituut met een gedegen professional als directeur of zou moeten verdergaan als een pseudomonarchie geleid door iemand wiens enige verdienste het is zich te kunnen beroepen op het genetische toeval van het dragen van de naam Wagner. Velen zullen met mij vinden dat het antwoord reeds gegeven werd door Cromwell, die zich even goed tot de Wagnerfamilie had kunnen richten, toen hij verklaarde aan het parlement: "You have set too long here for any good you have been doing. Let us have done with you. In the name of God, go".

© Opera Magazine, 1997
Vertaling : Jos Hermans

*Gottfried Wagner, Wer nicht mit dem Wolf heult,
Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1997
ISBN 3-462-02622-4*

THERAPEUT VAN EEN NATIE

Een kommentaar op Gottfried Wagners autobiografie
door Jos Hermans

Als Gottfried Wagners boek ons één stap dichterbij heeft gebracht bij de onthulling van de gesluisde relatie van Adolf Hitler met de familie Wagner dan was het waard geschreven te zijn. De waarheid omtrent de affiliatie van de Wagners met het Derde Rijk moet aan het licht komen. Alles. En liefst zo snel mogelijk. Dat is de verdienste van het boek. Het is ook de enige. Gottfrieds autobiografische kroniek leest als een regelrechte soap. Het is de zelftherapeutische bevrijdingskroniek van iemand die zichzelf heeft veroordeeld tot een beklagenswaardig leven : dat van de "vernietiger". En toch: als een Siegfried bekampt hij de ingeslapen Fafner van Bayreuth, als een Parsifal komt hij op voor de marginalen, de onderdrukten, de politieke vluchtelingen. Er zit meer van overgrootvader Richard in Gottfried dan hij zelf zou willen toegeven. Hij doet zich voor als een Antigone maar is, ziende blind, een Oedipus die de weg naar Colonus maar niet schijnt te vinden.

Over het boek hangt een sluier van onvolwassenheid, naïviteit en bespottelijke zelfoverschatting. Zo schrijft hij: "Ik heb de euforie van Neu-Bayreuth nooit begrepen. Maar als vierjarige deed ik alsof ik begeistert was door de 9de Symfonie van Beethoven onder Furtwängler en van de Parsifal-ensceneringen van nonkel Wieland. Ik durfde niet te uiten hoezeer ik schrik had voor de donkere Graalswereld van de Parsifal van Wieland Wagner." Dit te horen uit de mond van een vierjarige, daar zakt toch je broek van af.

Bijzonder pathologisch is zijn houding ten aanzien van joden die wél met Wagner dwepen : Daniël Barenboim en James Levine noemt hij alibi-joden. De zoon van Arnold Schönberg wrijft hij productieve sentimenten aan die typisch zouden zijn voor de post-holocaust generatie. Joodse Wagnerianen die niet toegeven dat Wagners werken antisemitisch zijn, wrijft hij een pathologische vorm van verdringing

onder de neus. Jammer dat hij ten aanzien van zijn eigen psychische beleving zo'n slecht Freudiaan is. Hij distantiëert zich mettertijd steeds verder van Ernst Bloch, Hans Mayer, Claude Levi-Strauss en andere prominente joodse auteurs die ooit zijn studententijd beheersten.

Auteur Ralph Giordano, de peetvader van het boek, schrijft in zijn voorwoord: "De achterkleinzoon wil de gehele Wagner, in al zijn tegenstrijdigheid. Hij wil de betoverende charmeur én de onnoemelijke antisemiet van "Das Judentum in der Musik"; het universalistische genie van Richard Wagner én de zampzalige bedrieger van zijn vrienden, de alledaagse kleinburger én de schepper van nieuwe, nooit gehoorde, klankwerelden." Dat is zeker een te verdedigen stelling. Een halve Wagner interesseert mij evenmin. Maar Wagner is voor Gottfried enkel interessant voor zover hij in zijn werken het ideologisch fundament van de holocaust meent te herkennen. Dat heet dan intellectuele oneerlijkheid. Wie geen objectiviteit nastreeft kan moeilijk ernstig worden genomen. En Gottfried Wagner, die het in zijn hoofd heeft gehaald om vanuit zijn oedipale vernietigingsdrang het culturele icoon Richard Wagner met alle middelen van zijn sokkel te stoten, allerminst. "Wer baut auf Wind, baut auf Satans Erbarmen" heet het in Der Fliegende Hollander. Een "rechte lijn trekken van Richard Wagner tot in Auschwitz", om de favoriete slogan van de auteur te gebruiken is niet alleen demagogisch, het is een pertinente leugen. Hij levert daar geen enkele aanwijzing voor. Nooit lees je een woord over de perverse roofofbouw die de gieren van het Derde Rijk op het werk van Wagner hebben gepleegd. Of Wagner op substantiële wijze bijgedragen heeft tot de extermatie van 6 miljoen mensen is, gezien de complexiteit van de figuur, een thema dat niet zomaar met slogans en hersenspinsels van enkele dubieuze onderzoekers valt af te handelen.

Wagner was een man van vele contradicties en zijn antisemitisme vormt daar geen uitzondering op. Over de joden heeft hij lelijke dingen gezegd en geschreven maar met velen onder hen onderhield hij een hartelijke vriendschap. Hitler stopte joden in kampen en ovens. Wagner stopte joden in zijn huis en in zijn theater. Dat zijn de feiten waar de auteur zich allerminst schijnt om te bekommeren. Wagners "Endlösung" was de assimilatie, niet de gaskamer. Kan je deze Wagner, deze geniale kosmopoliet die samen met Schopenhauer het medelijden als fundament van de moraal beschouwde, verantwoordelijk stellen voor de inhumane droom van de kleinburgerlijke psychopaat uit Linz?...Ach, sodemieter toch op!

Als intellectueel heeft Gottfried Wagner zich met deze publicatie nu wel voorgoed in de marge geplaatst. Blijft de vraag wanneer Bayreuth eens de moed zal hebben om zijn eigen zondeval onder ogen te zien en de aartslelijke buste van Arno Breker eindelijk te slopen? Misschien kan dan eens het echte Neu-Bayreuth beginnen...Tot zolang zal Gottfried Wagner gedeeltelijk recht van spreken hebben. Of zoals de zoon over de vader zegt in Der Standard: "Mijn vader heeft de kans gehad om in zijn autobiografie berouw te tonen. Had hij in alle eerlijkheid een hoofdstuk over nonkel Wolf geschreven dan had hij van mijn kant het grootste respect

gekregen. Ik, Gottfried zou mij waarschijnlijk ook door de volkomenheid van de macht hebben laten verleiden. Maar als je al die dingen weet die wij nu weten dan kan je niet handelen zoals mijn vader."